ספרות ישראלית מגיבה על מלחמת 1967

המעשה הספרותי שהכריז אחרי מלחמת 1967 על אוזלת ידו "לנוכח המצב" הציב את עצמו "בחוץ" ואת הכיבוש מחוצה לו, וכך התנקה לכאורה מכתמיו. מכיוון שדבק בתפיסה יהודית אתנוצנטרית של הספרות העברית לא יכול היה ליישב בין נרטיב לאומי לנרטיב הומניסטי והדחיק את תרומתו שלו להשתלטות הראשון על האחרון.

חנן חֶבר

כארבע שנים לאחר מלחמת ששת הימים פרסם מאיר ויזלטיר את "שיר על ירושלים" (ויזלטיר 1971, 83):

אִם לֹא תִּהְיֶה יְרוּשָׁלַיִם, מַה יַּעֲשׂוּ בְּשִׁיר עַל יְרוּשָׁלַיִם?
אִם לֹא תִּהְיֶה יְרוּשָׁלַיִם, יָשִׁירוּ אוֹתוֹ בֵּינָתַיִם בְּמָקוֹם אַחֵר.
אִם לֹא תִּהְיֶה תֵּל־אָבִיב, מַה יַּעֲשׂוּ בְּשִׁיר עַל תֵּל־אָבִיב?
אִם לֹא תִּהְיֶה תֵּל־אָבִיב, יָשִׁירוּ אוֹתוֹ בְּחֵיפָה.

וְאַחַר כָּךְ תֵּל־אָבִיב תָּשׁוּב וְתִהְיֶה, וִירוּשָׁלַיִם תִּפְרַח מִן הַסֶּלַע.
וְאֶפְלוּ חֵיפָה תִּתְמַהֵּחַ עַל הַכַּרְמֶל כְּסַהַּת עַרְבִי.
וְשֶׁמֶשׁ גְּדוֹלָה תְּנַשֵּׁק אֶת כָּל הַמְקוֹמוֹת הָאֵלֶּה, כְּאִלּוּ הָיוּ יְלָדִים שֶׁקָּרְחוּ וְחָזְרוּ לְמוֹטָב.
וְיהֵא חַם וְשָׁקֵט בְּמִקְוֹמֵנוּ.

השיר החריף והמתגרה הזה נכתב, בין השאר, כתגובה על מבול שירי ירושלים ששטף את הארץ בעקבות מלחמת 1967, ובראשם כמובן "ירוש־לים של זהב" של נעמי שמר. בלשון סרקסטית פורש השיר אפוקליפסה שאחריה תבוא, לכאורה, התחלה חדשה – התחלה שבה ירושלים תפרח מן הסלע (כיפת הסלע) וחיפה תדמה לסתת ערבי. בעקבות ההרס, שיביא העימות בין היהודים לערבים, תבוא הבנייה הערבית.

כארבע־עשרה שנה ועוד שתי מלחמות אחרי פרסום השיר, בסיום מאמר, שכותרתו "אם לא תהיה ירושלים" נלקחה מן ה"שיר על ירושלים" של ויזלטיר, כתב דן מירון:

> כל הספרות הישראלית עדיין "שייכת" לתל־אביב במובן זה, שהיא כל כולה אינסטיטוציה הטבועה בחותם תרבות החיים שלפני 1967. לתרבות החיים הישראלית החדשה [כלומר, זאת שלאחר 1967] אין צורך בה ואף אין לה זיקה אליה. הספרות הישראלית הינה הביטוי הרוחני של "היישוב הישן" הישראלי, והיא לו מה שהיתה הגמרא ליישוב הישן החרדי. בין שהיא נוקטת עמדה אופוזיציונית ובין שהיא נוקטת עמדה שאינה אופוזיציונית, היא – מבחינתה של תרבות החיים העכשווית, הירושלמית – פשוט בלתי רלוונטית... זהו מצב שספק אם יש בכוחה של הספרות לשנותו. עליה רק להיות מודעת לו וצרתה של הספרות איננה, כמובן, הצרה הגדולה או העיקרית. מי שדואג לה מוטב שירחיב את תחומי דאגתו וישאל יחד עם המשורר לא מה ייעשה בירושלים כשכבר לא יהיה השיר על ירושלים, אלא מה ייעשה בשיר על ירושלים כשכבר לא תהיה ירושלים, המסוגלת להוליד שיר (מירון [1985] 1987, 234–235).

מירון, בעקבות ויזלטיר, תיאר את הסיטואציה הישראלית שלאחר 1967 כהתקדמות לקראת קטסטרופה. אך בעשותו כן הוא גם חבר לויזלטיר בשרטוט מבנה השיח של התגובה הספרותית הישראלית על מלחמת 1967 כעמדה הומניסטית, הרואה בירושלים שלאחר 1967 "מקום יישוב ברוטלי ויומרני, פרובינציאלי ובינלאומי". שכן, "ירושלים של היום חיה בכל נימי דמה, בכל אבניה וקוציה, את ההוויה הישראלית האמיתית שפירושה הוא כיבוש, דחיקת רגלו של האחר, מימוש זכויותיך שלך כאילו הן יחידות, נצחיות, בעלות תוקף טרנסצנדנטלי, השלטת נוסח חייך שלך כאילו היה הוא הנוסח היחיד של החיים הראויים שיחיו אותם" (שם, 235). בהמשך לקו האפוקליפטי, שנקט שירו של ויזלטיר, הציג מירון דיכו־טומיה ברורה בין שתי תולדות של מלחמת 1967: בין מצב הולך ומתפתח, שבו ישתלט על ההוויה הישראלית סוג כזה של ירושלמיות שאין בו מקום ליצירת ספרות ישראלית חילונית מודרנית, לבין תהליך הפוך, אקוטי ומסוכן הרבה יותר, שיוביל לא רק לאובדן ירושלים הרוחנית והחילונית אלא גם לאובדן ירושלים הפיסית. ועל כן, בעקבות שירו של ויזלטיר טוען מירון כי חשוב יותר לשאול "מה ייעשה בשיר כשכבר לא תהיה ירושלים, המסוגלת להוליד שיר" (שם).

שתי האופציות הגרועות הללו הן מרכיב חוזר בספרות הישראלית שנכתבה מיד לאחר 1967 כתגובה מהירה של מחאה, שרובה ככולה הבעה של מורת רוח, זעזוע ואף שאט נפש. אבל השיר של ויזלטיר, כמו דברי מירון בעקבותיו, הם גם עדות לכך כי שתי האופציות הללו שותפות יחד בשיח ספרותי שחוזר ומכריז על עצמו כלא־רלוונטי. בעיקרו של דבר זהו

1965 ציורים של אורי ליפשיץ, העוסקת בטבח בכפר קאסם. > המשיחיות המדינית, מסות במחשבה מדינית מאת יעקב טלמון. > תערוכת ציירים ישראלים צעירים בביתן הלנה רובינשטיין.

ספטמבר 5 > משה דיין מצטרף לרפ"י. 7 > אל איתיחאד: ארבעה מפעילי תנועת אל ארד' הוגלו וצברי ג'ריס נעצר. 12 > הממשל הצבאי מחלק "טופסי ביטול חתימה" בכפרים בהם נאספו חתימות תמיכה ברשימת אל ארד' לכנסת, החיוניות לאישור הרשימה לוועדת הבחירות. > מרדכי לוק, "האיש במזוודה", נידון ל־13 שנות מאסר על יציאה לא חוקית מהארץ ובגין מסירת ידיעות לאויב. 20 > בבחירות להסתדרות מצטמצם הרוב המוחלט של המערך ל־51 אחוז וכוחה של גח"ל עולה מ־4 אחוזים ל־16 אחוז. המערך: "חדירת גח"ל להסתדרות חייבת להדאיג כל אדם עובד". 21 > קטטה ולאחר מכן ירי בטמרה בין תומכי בן־גוריון לתומכי אשכול. 26 > ראש הממשלה, לוי אשכול, מכנה את הצעות השלום של חביב בורגיבה "גורם מתסיס" ומזהיר מפני אשליות ביחס לשלום. 29 > ועדת הבחירות המרכזית פוסלת את רשימת אל ארד' לכנסת בנימוק כי בית המשפט העליון כבר הוציא את הרשימה מחוץ לחוק. הערעור לבית המשפט העליון על הפסילה יידחה.

+ חילופי אש בין צה"ל לצבא ירדן בהר חברון; צה"ל מפוצץ משאבות מים באזור קלקיליה. פעולות טרור של ארגון הפת"ח נגד בתים ומתקנים ביישובי ספר. > מוקמת רשימת "ישראל הצעירה", תנועת ספרדים ובני עדות המזרח. בראש התנועה י.מ. עמנואל: "עורו הספרדים המזרחים, שעתכם הגיעה". > משה דיין מפרסם את יומן מערכת סיני. תולה את מספר ההרוגים בקרב על המיתלה באי־ציות של קצינים בכירים להוראות המטכ"ל. > פרקי קרית שמונה, מאת עליזה לבנברג, על בעיות ישראל השנייה והיחס המתנשא של הקיבוצים לעיירה. > גיליון עכשיו מוקדש ליאיר הורביץ, יונה וולך ומאיר ויזלטיר. "עזה תחושתנו כי כל אחד מהם עתיד לקבוע ראש פרק משלו במסכת השירה העברית המתרקמת מול עינינו". > "הדיסקוטק הראשון בישראל" במרפסת מועדון החמאם ביפו.

'בכפיפה אחת', קובץ סיפורים ונובלה מאת עמליה כהנא־כרמון, ספרית פועלים, תל־אביב.

אוקטובר 10 > התפרעויות אלימות ורחבות היקף של בני נוער בשכונות התקוה. ארבעים וחמישה נערים מהשכונה נעצרים. ההתפרעויות יימשכו כחודש. 15 > מוסף משא על פסל משותף של הפסלים דנציגר והאבר, שהוצב ברחבת מוזיאון ישראל: "איך נאחזו עיניהם של מנהלי המוזיאון הלאומי לראות בכמה סלעים גלמיים אלה שהופלו זה על יד זה יצירת מופת אמנותית שתפאר את הבית ואת שמם – זוהי חידה".

+ הג'רוזלם פוסט מסרב לפרסם בתשלום גילוי דעת של ועד העדה הספרדית העוסק בבעיה העדתית שנועד לחברי המגבית המאוחדת המבקרים בארץ. > על רקע סיסמת "התמורה" של אנשי רפ"י מייעץ נתן אלתרמן בטור השביעי למערך להימנע "מלגלוג על דורשי התמורה... דבקות מוצהרת בקיים היא לעולם עמדה מסוכנת". > מ. ליטבסקי קורא בהאומה להימנע מלהיגרר לבחירות עדתיות "שהמחשבה עליהן עלולה להעלותנו על דרך הנסיגה מן הציונות האמיתית, על דרך שנאת אחים". > תיאטרון מופשט, שני מחזות, שירים ורשימות מאת דוד אבידן. > לקסיקון הספרות העברית, מאת גדעון קרסל. > תוכנית חדשה לשלישיית גשר הירקון.

נובמבר 2 > בחירות לכנסת השישית: מערך 45 מנדטים, גח"ל 26 , רפ"י 10. אורי אבנרי נבחר כנציג רשימת העולם הזה – כוח חדש לכנסת. 11 > הפגנות חרדים באשדוד נגד הפעלת הנמל החדש בשבת. 16 > העיתונים במדינה מושבתים בעקבות שביתת מחאה של העיתונאים כנגד חוק לשון הרע. 15 > הפגנות סוערות בתביעה לגרש מישראל את אלכסנדר טרק, יועץ בכיר בשגרירות גרמניה, שנטען כי הוא בעל עבר נאצי. 27 > שיירת שבת של הליגה למניעת כפייה דתית ותנועת העולם הזה מתנגשת עם המשטרה על כביש ירושלים תל־אביב. מאשימים את טדי קולק ואת לוי אשכול בכניעה לכפייה דתית.

+ ניכר מחסור חמור ברופאים בעיירות העולים בדרום. רופאים מסרבים לעבוד במקומות המרוחקים, למרות ההטבות

חוסר רלוונטיות של ספרות שמשמרת כנורמה, כדבר החשוב ביותר שיש לשמרו, את נאמנותה לדימוי תרבותי ישראלי מאוחד שהספרות אמורה לייצגו ולטפחו. התבוננות כזו של ספרות בקטסטרופה הלאומית נעשית תוך קידוש הצורך ונאמנותו של המעשה התרבותי הישראלי לדימוי לאומי אחדותי. לכן היא מותירה את שתי האופציות התרבותיות הללו – האחת גרועה מן השנייה – של התמודדות עם תוצאות מלחמת 1967, כאופציות בלעדיות; כמו תסריטי אימה שאין כל דרך לפרוץ אותם או לשנותם.

בלעדיות זו של התסריטים הגרועים אינה נתון הכרחי ובלתי ניתן לשינוי. היא פרי הנחה מובלעת, מודחקת היטב, המשמרת את הספרות הישראלית במקומה האפשרי היחיד כספרות עברית אתנוצנטרית; כלומר כספרות של קונסנסוס לאומי יהודי, שיצירתה מיוחסת דרך קבע לסובייקט יהודי ושהגדרתה כספרות עברית, הדבקה בלשון העברית, היא מסווה מטאפורי לדבקותה באתנוצנטריות יהודית (חבר 1989). הנחה זו מותירה לספרות ברירה בין שתי צורות של אי־רלוונטיות: היא תיעשה אי־רלוונטית או מפני שירושלים המתחזקת כסמל וכמקור של עוצמה לאומית־משיחית תהפוך את הספרות החילונית הישראלית למיותרת; או אי־רלוונטית מפני שיתגלה קוצר ידה לבלום את ההידרדרות הפוליטית שתביא, בסופו של דבר, לחורבנה של ירושלים. בין שתי צורות החורבן האלה, הרוחני והפיסי, מתקיים מכנה משותף מוצק של אתנוצנטריות יהודית. משותפות להן הבנה וקבלה של עובדת מיותרותו של המעשה הספרותי הישראלי, כמתבונן, מפרש ושופט של הברוטליות המשיחית והלאומנית של הכיבוש הישראלי. הכרה זו מיוסדת על היאחזות עקשנית ובלתי מתפשרת באתנוצנטריות של מוסד הספרות העברית, התופסת את עצמה כמי שניצבת מחוץ למערך הכוחות שיצר הכיבוש ומתבוננת בו כמושא נפרד הנמצא מחוצה לה. העברית כשפה הנורמטיבית והבלעדית של הספרות היא שפתם של יהודים בלבד, ולכן זוהי תמיד ספרות של יהודים ובשביל יהודים. וכשיהודים מתבוננים בכיבוש ומייצגים אותו כיהודים הם עושים כן, תמיד, כסובייקט אחד, הומוגני ומאוחד, המייצג באופן "אובייקטיבי", פוזיטיביסטי, מציאות הנמצאת "שם". הכיבוש נמצא במקום אחר ולכן אפשר למחות נגדו כליברלים וכהומניסטים אוניברסליים ולהניח שגם הייצוג וגם העמדה הביקורתית הישראלית אינם מוכתמים על ידי רעות הכיבוש.

את ספרו הזמן הצהוב – שנודע בין השאר ככתב התראה חמור, שהזהיר מפני בואה הצפוי של האינתיפאדה – פתח דויד גרוסמן בסיפורה של חדיג'ה ממחנה הפליטים דהיישה (גרוסמן 1987). "אני מגלה – במבוכה מסוימת, עלי להודות" הוא כתב שם – "שהיא מזכירה לי את סבתא שלי והסיפורים שלה על פולניה, שממנה נעקרה. על הנחל. על הפירות שם. הזמן רשם על פני שתיהן אותו מכתב עצמו, שכולו חוכמה ואירוניה, ופקפוק גדול כלפי כל אדם, קרוב או זר" (שם, 7–8). הזמן הצהוב נכתב אמנם כעשרים שנה לאחר מלחמת 1967, כשמצב הכיבוש היה כבר מושרש ומיוצב, אבל הרגישות המוסרית ההומניסטית כלפי הפליטה הפלסטינית מחקה בטקסט של גרוסמן את חוסר הסימטריה שבין המתבונן הכובש, היהודי ממוצא פולני, לבין הפלסטיני הכבוש. מה שסולק מן הטקסט של גרוסמן, כמו משפע ייצוגים ישראליים אחרים של הכיבוש, היא אפשרות שלישית שבה יקרע מצב הכיבוש את האחדות האתנו־צנטרית של הסובייקט היהודי המתבונן בו ושופט אותו. במקום סובייקט יהודי אחדותי יהיה אפשר לדבר אז על "אנחנו" בעייתי והטרוגני, באופן שייצג את ה"אחר" הפלסטיני, כך שהדיון הפוליטי סביב הכיבוש יהפך לזירה רוויה בריתות ועימותים, שאינם מתארגנים לאורך ההבחנה הסימטרית בין יהודים לבין לא־יהודים. שכן, כל עוד שה"אנחנו" שבשיח ספרותי זה הוא נתון שנמצא מעבר לכל ויכוח או ערעור, אזי גם ה"הם" שלו הוא נתון קבוע, בלתי משתנה; ושניהם יחד משמרים מבנה דיכוטומי של שיח ספרותי ישראלי, שמדחיק את הארטיקולציה של יחסי הכוח שהוא רווי בהם.

הדחקה זו הופיעה כדיבור מוסרי המוחק את יחסי הכוח שמאפשרים אותו, ונהפכה לבון טון של תגובת הספרות הישראלית על מלחמת 1967. ההשלמה אתה היא גם ההשלמה עם חוסר הרלוונטיות של השיח הספרותי הישראלי לנוכח הכיבוש.

עדות לכך שהמחאה הפוליטית של מרבית הספרות הישראלית נגד הכיבוש היא מחאה מעוקרת מראש, המגבילה עצמה מראש בתוך החומות האתנוצנטריות של הספרות העברית, אפשר למצוא בַשיר של ויזלטיר, הבוחר למחות נגד הכיבוש באמצעות ההצבעה הסרקסטית על חוסר התועלת שבשיר על ירושלים לנוכח החורבן שיבוא. בעשותו כן הציג ויזלטיר את מעשה השיר, את המסמן השירי של ירושלים, כמשני ונחות לעומת המסומן של "ירושלים". בכך קיבל השיר של ויזלטיר ואישר את עליונות התוכן (énoncé) של ההיגד על "ירושלים" על פני אקט האמירה (énonciation) של היגד שירי זה. למרות עמדתו הביקורתית של ויזלטיר כלפי השימוש הפוליטי שנעשה בשירי ירושלים, הרי בהתמקמותו כהיגד שירי־עברי לעומת "ירושלים" הצטרף שירו לעמדה אופיינית לשורה ארוכה של "שירי ירושלים", שמגמדים עצמם לנוכח ירושלים ובכך חוזרים ומרוממים אותה כיישות נעלה: לא אני היא זאת ששרה את שיר ירושלים – אומרת נעמי שמר ב"ירושלים של זהב" – שכן "הֲלֹא לְךָ שִׁירַיִךְ אֲנִי בִּנּוֹר. // אַךְ בְּבוֹאִי הַיּוֹם לָשִׁיר לָךְ / וְלָךְ לְקַשֵּׁר כְּתָרִים / קָטַנְתִּי מִצְּעִיר־בָּנַיִךְ / מֵאַחֲרוֹן הַמְשׁוֹרְרִים". "עוֹמְדוֹת רַגְלֵינוּ בִּשְׁעָרַיִךְ, יְרוּשָׁלַיִם", כתב אז יוסי גמזו בפזמונו "בשערייך ירושלים", אבל לא אנחנו אלא תותחינו הם ש"מַרְעִימִים לָךְ שִׁיר מִזְמוֹר". ואילו עמוס אטינגר ב"לך ירושלים" מציין כי השיר על ירושלים אינו נוכח בציבור ובריש גלי, אלא מקומו הוא רק "בְּלִבֵּנוּ, בְּלִבֵּנוּ רַק שִׁיר אֶחָד קַיָּם / לָךְ יְרוּשָׁלַיִם, בֵּין יַרְדֵּן וָיָם".

ובמגמה דומה, בסיפור בשם "בתחילת קיץ (1972)", הבליט יורם קניוק את חוסר התועלת שבעצם האמירה הספרותית. מצד אחד, זהו מונולוג מתלהם ממבוכה, שחוזר וגורס קלישאות דיבור לנוכח "המצב הקולקטיבי" – "איך אמרו פעם? – מסביב ייהום הסער. אז הוא נוהם. ואנו

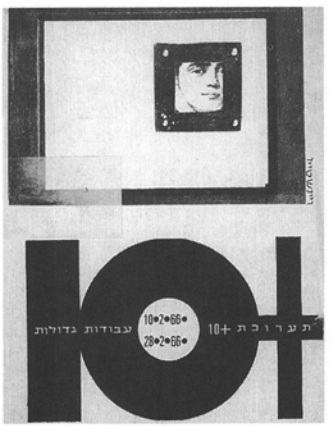

'תערוכת 10+: עבודות גדולות'. קטלוג תערוכה בביתן האמנים בתל־אביב.

1965 הכספיות המוצעות להם. בכנסת מועלית הצעת חוק שנועדה לחייב רופאים בשירות של שנה אחת בעיירות. > בין עם למדינתו: מסות בבעיות העם היהודי והחברה הישראלית, מאת נתן רוטנשטרייך. > דברים כהווייתם, מאת דוד בן־גוריון "בספר זה אני מנסה לשפוך אור במידה מסוימת על שלוש הפרשיות שהסעירו את הארץ". > המקרה המוזר של עליזה מזרחי, בתיאטרון השדרה, מאת מנחם גולן.

דצמבר 3 > התיאטרון המודרני מעלה את ההצגה מאבק עם החיים בנצרת. 7 > סטודנט משפרעם מתאבד בקפיצה מרכבת לאחר שלא הצליח לצאת מהארץ. 12 > המועצה לביקורת סרטים ומחזות מחליטה להפסיק את הקרנת הסרט גולדפינגר, מסדרת סרטי ג'יימס בונד, לאחר שמתגלה כי אחד השחקנים בסרט היה חבר במפלגה הנאצית. 13 > משפחת עולים, שנשלחה על ידי הסוכנות לקרית שמונה, חוצה את הגבול ללבנון בניסיון להגיע לארה"ב דרך ביירות. המשפחה מוחזרת לישראל על ידי הלבנונים. 23 > מתפרסמות המלצות ועדת ויתקון לתיקון חוק לשון הרע. הוועדה מצדיקה חלק ניכר מההשגות שהועלו ביחס לחוק. 24 > עורכי דין ערבים מפרסמים מכתב ובו דרישה למנות שופטים ערבים לבית המשפט העליון ולבתי המשפט המחוזיים, בטענה כי המיעוט הערבי בארץ לא זוכה לייצוג במוסדות המשפטיים בהתאם לפרופורציה שלו באוכלוסייה. שר המשפטים, דב יוסף, דוחה את התביעה וגורס כי "לא קיימת אפליה כלפי מיעוטים בישראל". 25 > עשרות מכוניות חובלו בערב שבת ברמת־גן על ידי בני נוער. 26 > מבקר הקולנוע של הארץ, יוסף שריק, מצביע על "טעמם הקולנועי של צעירי ישראל השנייה... הם מעדיפים... מערבונים ישנים, סרטי הרקולס... ובאחרונה סרטי ריגול ומתח... סרטים אלו אינם שיעור טוב באזרחות ובדמוקרטיה". 27 > כרוז אלמוני מופץ באוניברסיטה העברית בירושלים ובטכניון, ובו דברי גנאי לסטודנטים משתלמים מארצות אפריקה.

+ אי־הבנה, מחזה מאת אלבר קאמי, בהבימה. מבקר התיאטרון של משא על המחזה: "ספק גדול אם משמעותו הקודרת והניהיליסטית עשויה לקסום לקהל הישראלי השוקט ברובו על שמריו וחוויית 'הזרות' בעולם זרה לו". > מופיע כתבי שחרות, מאת קרל מרקס, בעריכת שלמה אבינרי. > ציונה שמשי מציגה בגלריה דוגית בתל־אביב.

1966 ינואר 1 > הבוקר, העיתון היומי של המפלגה הליברלית, וחרות, עיתונה של תנועת החרות, חדלים להופיע. במקומם יופיע כעבור שבוע יומון חדש בשם היום, בבעלות פרטית אך מקורב בדעותיו לגח"ל. 3 > שידור־ניסיון ראשון של הטלוויזיה הישראלית. 7 > שיירת מחאה של תנועת העולם הזה – כוח חדש לאשדוד, במחאה על הכפייה הדתית והכוונה לסגור את הנמל בשבת. השיירה מותקפת במטר אבנים בכניסה לעיר. 12 > נמל אשדוד נסגר לעבודה בשבת כחלק מההסכם הקואליציוני עם המפד"ל, הכולל שינויים נוספים בסטטוס קוו הדתי. > ד"ר הרצל רוזנבלום, עורך ידיעות אחרונות, במאמר המערכת: "הסטריפטיז גלוי לעין... שתי הסיעות שהתנגדו לדתיים ולדת מאכסימלית, הסכימו להחמרת השליטה הדתית במידה שלא היתה... חוק האנטומיה והפאתולוגיה, סגירת נמל בשבתות, הכללת קיבוציהן שלהן אל תוך התחום שעליו יפקחו מעתה הדתיים [תמורת] 'חתיכת עוגה' שלטונית". 30 > המועצה למעמד האשה פותחת סמינר שמטרתו "פיתוח התודעה הפוליטית של האשה".

+ עיריית תל־אביב הורסת בתים שנבנו באורח לא חוקי בשכונת התקוה והתושבים מפגינים ומתנגשים עם המשטרה. > תופעת ה"חארקות" בשכונת התקוה ממקדת תשומת לב ציבורית: בני נוער מהשכונה גונבים מכוניות מצפון תל־אביב ומשתוללים אתן ברחובות השכונה. > מחקר של ד"ר ג'ורג' תמרין, מאוניברסיטת תל־אביב, קובע כי אופן לימוד התנ"ך גורם להגברת השוביניזם ולהשרשת ערכי מוסר מסוכנים בקרב ילדים. המחקר מעורר פולמוס שבסופו מורחק ד"ר תמרין מהאוניברסיטה באמתלה של סכסוך אישי. > באוניברסיטה העברית בירושלים מופצים כרוזים נגד הסטודנטים האפריקנים הלומדים בישראל בחסות משרד החוץ. > נפתח הדיסקוטק הראשון בירושלים בשם "פוס־פוסטק". > מנהיג מפ"ם, מאיר יערי: "הדתיים בקיבוצים קרובים לי יותר מאשר הכנענים והביטניקים". > נדחי ישראל, קובץ מאמרים על ניגודים עדתיים בישראל, מאת מיכאל זלצר, בהוצאת ועד העדה הספרדית בירושלים. > תערוכה

אנו. אם שבור אז לתקן. אם מתוקן אז למה לא לשבור מעט. אם לטובת המדינה או החברה או לטובתנו, כן או לא, אבל בואו נעשה משהו, לעזאזל". ועם זאת, זהו מונולוג ששיאו דווקא בערעור עצם האמירה על המצב – "אני רוצה לסיים, אני חושב שיש כאן טעות יסודית. אנחנו מנסים לבנות את ההרס. זה מה שאנחנו מנסים לעשות. אנחנו רואים עיגול ואומרים שהוא מרובע" (קניוק 1973, 110). ייצוג דומה, המכריז על חוסר הרלוונטיות שלו־עצמו, מופיע אצל יצחק אורפז בנובלה נמלים (1968) המציגה את חייו המסויטים והמתפוררים של זוג אלגורי־לאומי – יעקב ורחל – שנמלים אלגוריות מפוררות את ביתו האלגורי. הבית החדש, שמבקש הבעל לבנות, מסמן במפורש את גבולותיה החדשים של ישראל הגדולה – בית ש"צדו על הר וצדו על ים", אשר נותר בסופה של הנובלה רק כשתי המלים "בית חדש" על דף נייר מאובק (אורפז 1968, 103). השבר בין המצב הלאומי לבין הייצוג שלו מתגלה בחריפות רבה בשבר שבין היעדרו של הבית החדש לבין המשך "קיומו", כביכול, כייצוג על דף נייר. המשל, שמפנה מבט ביקורתי אל ישראל שלאחר 1967, מתפורר בעצמו ומבליט את היעדר הרלוונטיות ואת חוסר האונים שלו לנוכח הוויה פרטית־לאומית מתפוררת.

להפנמה זו של חוסר הרלוונטיות פנים רבות, אבל בכולן, או לפחות במה שנראה כמגמה תרבותית מרכזית המתבוננת בדאגה ובביקורת על תוצאות מלחמת 1967, היא מופיעה כסימפטום או כתגובה לקונפליקט קשה המתגלע בייצוגיה של המלחמה. שכן, במלחמת 1967, כמו במלחמות הישראליות הקודמות, ולמעשה בדומה לייצוג מלחמות לאומיות בכלל, מתחרים בזירת הייצוג הספרותי הלאומי שני נרטיבים עיקריים: הלאומי וההומניסטי. הראשון הוא בעיקרו סיפור של רצף היסטורי אחיד של כינון לאומיות וגאולת העם – רצף שהמלחמה הלאומית היא שלב הכרחי ומסתבר בו; השני רואה במחיר הכבד של הנפגעים וההרוגים שגובה המלחמה – ולמעשה כל מלחמה – לא רצף אלא דוקא שבר, סטייה מן הרציפות של קיום לאומי המבקש להצטייר כבעל מהות הומניסטית. היגיון נרטיבי זה של סטייה מבוסס על עמדה ביקורתית הומניסטית אוניברסליסטית, שרואה בהרג את האסון הגדול, ואת האסון הפרטי של החלל כדבר שאין מלחמה שראויה לו: שום סיפור לאומי אינו ראוי לקורבן של חיי אדם. שני סיפורים אלה נזקקים תמיד ליישוב ביניהם: הלאומי מחייב, כביכול, את המלחמה ואת הקורבן הכרוך בה – ואילו ההומניסטי שולל את המלחמה באשר היא, בשל הקורבן הכרוך בה. הניסיון לפשר או לגשר בין שני הנרטיבים נכשל תמיד, הקונפליקט אינו נעלם ואי־אפשר להשתיק לחלוטין את החריקות המלוות את המאמץ לאחות את הקרע.

ספרות ישראלית, שנכתבה כתגובה מיידית למלחמת 1967, דבקה באורח אינטנסיבי במבנה נרטיבי כפול זה. ייצוגים רבים של מלחמת 1967 נענים לנרטיב הלאומי, בצורה כמעט מושלמת: הסיפור של "ששת הימים" נועד להיקרא אלגורית לא פחות מאשר כסיפור ששת ימי בריאת העולם, וככזה הוא יכול להיקרא כסיפור של גאולה – גאולה לאומית־נסית, שהיא שלב דרמטי וקריטי ברצף הזורם של ההיסטוריה הלאומית. המעבר המהיר מחרדת השמדה ומלחמת קיום למלחמה גואלת הוא הדפוס הכמעט טבעי לסיפור בעל היגיון לאומי טרנסצנדנטי ומוצק כזה. מן הצד השני, גם מלחמת 1967 נתונה לביקורת ההומניסטית של אובדן חיי אדם. ככל שההתפעמות מן ההגשמה של הסיפור הלאומי היתה עזה יותר, כך גם התפתחה תגובה חריפה יותר של ביקורת אקזיסטנציאליסטית הומניסטית. אחד הביטויים החדים ביותר של תגובה זו היה השימוש החוזר בסיפור עקידת יצחק לביקורת המלחמה. דוגמה בולטת במיוחד מצויה בהתבטאויות של חוגי "שיח לוחמים", ובמיוחד א. עלי מקיבוץ עין שמר, שבשיחה על "עקידת יצחק ובן זמננו", שהתפרסמה בחוברת שבמנות, שלוש שנים אחרי המלחמה, תקף את סיפור העקידה בשם אידיאה ציונית הומניסטית: "איזה מוחלט הוא זה שמצווה על מות יצחק? אינני יכול למצוא בתוכי שום אלוהים כזה שיעלה בדעתו להעמיד אדם בניסיון של רצח בנו. בכך הוא כורת ברית שהאידיאה שלה עוברת דרך המוות. במידה שאני יכול להניח מוחלט שהוא – הרי שכל כולו מנוגד למוות ומכוון לחיים" (עלי 1970, 18–19).

והנה, ככל שעוצמת ההתנגשות בין נרטיבים אלה חזקה יותר, כך גוברים הסימנים המעידים על הכרה במוגבלות המעשה הספרותי והשלמה עם חוסר הרלוונטיות שלו. את הסימנים האלה אפשר לקרוא גם כסימפטום להדחקה. הדיבור על קוצר ידו של הביטוי הספרותי יכול להיקרא גם כדרך לעקוף ולהדחיק את המתח בין הייצוג הלאומי לייצוג האוניברסלי (שהאחר הלאומי כלול בו), ולהבליעו בתוך הנרטיב היהודי האתנוצנטרי. העימות בין הייצוג הפרטיקולרי־לאומי לבין הייצוג ההומניסטי, כך מתברר, נסוב סביב התביעה ההומניסטית לייצג בתוך הסיפור הפרטיקולרי את גורלו של ה"אחר" באורח שווה ואוניברסלי. לכן ההכרזה על חוסר היכולת להכיל יחדיו ובו־בזמן את שני הנרטיבים – הלאומי ההיסטורי וההומניסטי האוניברסלי – ועל חוסר היכולת לגשר ביניהם היא כשלעצמה המרה או הדחקה של הגורם האחראי לאוזלת היד, ולאי־היכולת לייצר תגובה פוליטית. התגובה הפוליטית מוחלפת כאן בדיבור על מוגבלות השיח הספרותי. זהו דיבור רווי הכרזות נחרצות שחוזרות על עצמן, שוב ושוב, טקסט אחר טקסט, על המוגבלות של הספרות ולכן גם על חוסר הרלוונטיות הפוליטית שלה. באמצעות דיבור זה חוזרים הטקסטים ואומרים שהספרות מתקשה להתמודד עם העימות האלים בין העמים, ובכך הם גם חוזרים ומבצרים את מיקומם בתוך הנרטיב היהודי החובק־כל.

הם אומרים זאת בתוך הסיפורים והשירים, ובמיוחד בכתיבה מניפסטית, גלויה ומכריזה, כדוגמת המניפסט הספרותי באור התכלת העזה, שחיבר עמוס עוז ב־1972, ואשר קרא במפורש להשעיית הייצוג הספרותי לנוכח המציאות הישראלית של התקופה. המצב הישראלי, על פי עוז, נותר במניפסט שלו כמטאפורה מטושטשת. אבל, לעומת זאת, את אפשרויות הייצוג של מצב זה הוא מחלק לשתיים: האפשרות האחת היא עצימת עיניים וויתור על ההתבוננות, שכן אם "באור התכלת העזה"

1966 גדולה מיצירות פיקאסו במוזיאון תל־אביב. חודש אחר־כך תיערך תערוכה מיצירות פול קליי במוזיאון ישראל בירושלים ובמוזיאון תל־אביב. בעקבות שתי התערוכות יתקיימו דיונים על משמעות האמנות המודרנית. "אופקים חדשים", תערוכה רטרוספקטיבית במוזיאון ישראל.

'פורטונה'. כרזה לסרטו של מנחם גולן.

פברואר 2 > יעל בר־יהודה, קריינית בקול ישראל, מסרבת לקרוא שידור פרסומת למכונית פולקסוואגן. 4 > בניין צים בתל־אביב עולה באש בשריפת ענק. 10 > שביתה בנמל אשדוד. מאבק בין חיים לסקוב, מנהל הנמל, ליהושע פרץ, מנהיג השובתים, על רקע תביעה להשוואת תנאי העבודה לאלו של נמל חיפה. 13 > חילופי אש כבדים בין צה"ל לצבא הסורי באזור אשמורה. 15 > מרלין דיטריך מגיעה להופעות בישראל. 16 > מופיעה מהדורה ערבית של העולם הזה. 21 > ראש הממשלה, לוי אשכול, קורא בנאום משודר לאומה להתגייס להצלחת תוכנית המיתון הכלכלי. מטרת התוכנית היתה: צמצום הגרעון בתקציב באמצעות הורדתן של הוצאות הממשלה והצריכה הפרטית ו"מיתון העלייה ברמת החיים". בפועל גרמה התוכנית לאבטלה כבדה, ובמשק נוצר מיתון כבד ממה שתוכנן מלכתחילה. 28 > אייבי נתן טס במטוס "שלום 1" למצרים ועמו עצומה חתומה על ידי מאה אלף תושבים למען השלום. למחרת יבשרו העיתונים על מותו, אבל הוא יוחזר לארץ 35 שעות לאחר המראתו ויטוס בשמי תל־אביב. עורכי החדשות בקול ישראל מקבלים הוראה שלא לדווח על הטיסה בשמי תל־אביב ביומני החדשות.

+ פרופסורים באוניברסיטה העברית בירושלים קוראים "לתנועה של ריסון עצמי" וויתור מצד הציבור על מנת להבריא את המשק. בעקבות קריאה זאת תקום "תנועת הוויתורים": גל מתנדבים המוותרים על חלקים משכרם. התנועה תגווע חודשים ספורים לאחר הקמתה. > אהוד בן־עזר מציג במאזניים סדרת ראיונות על "מחיר הציונות". ישעיהו ליבוביץ: "אין לי שום אכזבה מן הציונות כי מעולם לא עלה על דעתי כי היא תשמש פתרון לבעיית העם היהודי". ראיון מתוכנן עם בועז עברון, באותה מסגרת, נפסל על ידי העורך עזריאל אוכמני: "לא מעניינות אותי דעתו של אורי אבנרי או של בועז עברון... הם צד אחר, הם מעבר לוויכוח". > הוועדה למלחמה בספרות תועבה פוסלת תרגום לעברית של הספר סקסוס, מאת הנרי מילר. > עמוס קינן מתאר באתגר את מאבקם של פועלי נמל אשדוד השובתים: כ"מאבק לקבל חלק שווה בעוגה" ותוקף את הביקורת הציבורית על השובתים: "תנו לפועלים את הזכות האלמנטרית להיאבק על הלחם ללא כינויים צבועים ואל תשאירו זכות זו רק לחברי כנסת". > מנדי רייס־דייויס מופיעה במועדון הכליף ביפו. > הגבול, רומן מאת משה שמיר. > תערוכת קבוצת 10+ בביתן הציירים אלחריזי. בין האמנים: בוקי שוורץ, רפי לביא, איתן קאופמן, ציונה שמשי. > הערבים בישראל, מאת צברי ג'רייס איש תנועת אל ארד', דן בממשל הצבאי, בשאלת הקרקעות ובטבח בכפר קאסם. עטאללה מנצור קובל בהארץ כי הספר "זועם וזועף".

מארס 1 > תיאטרון הבימה מגיע להופעה ראשונה בעיירה ירוחם. 16 > תנועת רפ"י חוברת לגח"ל על מנת להציע הצעת אי־אמון בממשלת אשכול. 24 > שידורי הטלוויזיה הלימודית נפתחים בשיעור מתמטיקה. 20 > מנכ"ל משרד השיכון מודיע על הענקת חלקות אדמה למשתכנים בעיר החדשה כרמיאל.

+ מאזניים קורא לתמוך בגזירות הכלכליות של הממשלה: על פי "אמת המידה של העדפת ערכי תרבות וסגנון של פשטות, של התאמת מעשינו ומנהגינו אל היכולת האמיתית". > המשך הוויכוח על האופי הלאומי או האוניברסלי של מוזיאון ישראל מעל דפי האומה: "סיפוחם וריכוזם של אוצרות הציור והפיסול היהודי אינו שוביניזם ולא גיטואיזם, זוהי לאומיות תרבותית בריאה". > כל החלב והדבש, ספר שירים של נתן זך. > כל השירים מאת דוד פוגל, בעריכת דן פגיס.

אפריל 16 > חברת קוקה קולה מפירה את החרם הערבי ומעניקה זיכיון להקמת מפעל בישראל. 19 > קצין נהרג בתקרית עם כוחות ירדניים בוואדי עארה. בסוף החודש יבצע צה"ל שתי פעולות תגמול בגבול ירדן, יהרוג אחד־עשר ירדנים

הישראלית אין אפשרות לספר סיפור ישראלי עם עומק ופרספקטיבה אוניברסליים, אזי אפשר אולי לספר סיפור פסיבי המבוסס אך ורק על רשמים מזדמנים, ללא תובנה, ללא ניתוח – "לנסות לתפוס את הזמן, המקום, הפליטים־העקורים, כפי שהם: בחמקמקותם ובכל רזונם. לתפוס באור הצהריים עצמו, לכתוב כמו, נאמר, מצלמה שקלטה יותר מדי אור, בטשטוש כל הקונטורים, בעיניים ממצמצות, בחריכת הפילם, כמו לצלם ישר אל תוך השמש הקיצית" (עוז [1972] 1979, 25).

במקום הנטורליזם המתרשם הזה, נטול הביקורת והמחשבה, ולמעשה תוך החרפה נוספת שלו, מציע עוז דחייה של התגובה הספרו־תית והשעיה של כלל המעשה הספרותי אחרי מלחמת 1967. שכן, אם אין עדיין אפוקליפסה, אזי כל שנותר היא שעת ביניים רגועה שמייתרת את הספרות. זהו הזמן לדחייה נוספת של הגדרת המצב הישראלי, ולכן זה גם הזמן להכריז באמצעות אירוניה עוקפת ומשהה על חוסר נחיצותה של הספרות:

> ולבסוף, אולי צריך להשתתק. לעת עתה, לפחות. הלא מתי נחוץ המכשף לשבט שלו אם לא בימי אסון או חרדה או בלילות הזוועה או להיפך, בימי חדווה גדולה, לעת אקסטזה. בזמנים אחרים, רק מעטים צריכים את כל הדבר הזה. אינני יודע. אני לא אגדיר כאן את "מצבו של השבט בזמן הזה" – מחשבותי שמורות אתי.
>
> אבל אם אמנם השבט שלנו יש לו עכשיו מנוחת ביניים קצרה ולא נוראה בין הפורענויות והאקסטזות – כי אז למה כשפים ולמה סיפורים. תנו לו זמרים, תנו לו בדרנים – וינוח בשלום (שם).

הייצוג הספרותי אינו סוגר את הפער או המרחק שבין המלחמה כאירוע לבין תוצאות המלחמה, ואינו מגשר עליו. במקומו מציע עוז ייצוג גמיש, חמקני, שעסוק בדחיות חוזרות ונשנות של מעשה הייצוג עצמו. הדיבור על "שעת ביניים", כמו גם הרטוריקה של "שטחים בקלף לשלום", מאפשר לסלק מתחומי הייצוג הלגיטימיים את הכיבוש כמצב תרבותי, בעל עמידות ושורשים, ואת דפוסיה של חברה כובשת שהברוטליות נהפכת לחלק מרכזי במבנה הנפשי, התרבותי והפוליטי שלה.

המנגנון הספרותי הבולט ביותר, שחוזר ומבליט את תודעת חוסר הרלוונטיות, מבוסס על רטוריקה של דחייה והשהיה המתפתחות להשעיה. זהו דפוס המאפשר עקיפה של הכיבוש והצגת תוצאות מלחמת 1967 כשיבוש ארעי, כסטייה זמנית מן הסיפור הציוני המקורי ולא כהפרעה ממשית לרצף הסיפור הלאומי; פנייה ארעית, שהיא לא מצב עניינים חדש אלא רק סטייה מן ההומניזם, שממנה אפשר לסגת, שאותה אפשר לתקן, על ידי שיבה לעולם ערכים אוניברסליסטיים הומניסטיים, שוללי מלחמה וקרב. אבל באותה עת עצמה מעשה הדחייה וההדחקה של הכיבוש מבליט גם את המוגבלות ואת חוסר הרלוונטיות של המעשה הספרותי. שכן, בהכריזם שהשטחים הם קלף לשלום חזרו אנשי מחנה השלום הישראלי והפכו את השטחים למטאפורה לאנשים הכלואים בהם, וכך גם עיצבו וביססו את הנרטיב המשהה כנרטיב משעה, המייצג מצב עניינים כאירוע חולף ומדבר על הכיבוש במונחים של תקלה ארעית שניתן לתקנה.

"הַמָּקוֹם הַזֶּה לֹא בָּא בְּחֶשְׁבּוֹן יוֹתֵר. / כַּמָּה עֶלְבּוֹן וְכַמָּה אָבָק. / אִם אֵין לָךְ עִנְיָן בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה / עִזְבִי אוֹתָם", כתבה דליה רביקוביץ ב־1968, אבל מיד היא הסתייגה וקבעה: "הַרוּחַ נוֹשֵׂא אָבָק וְגַם מֵאֲנָשִׁים אִי אֶפְשָׁר לְהִפָּטֵר" ("לשנה הבאה", רביקוביץ 1995, 157). יש כאן הכרה כפולה: מצד אחד סלידה פרטית ומצד אחר, ולעומתה, תודעת המחוברות לקולקטיב. רביקוביץ אינה פותרת את המתח שבין שתי ההכרות, שמביא אותה בסופו של השיר לבקשת עזרה מן האל. לנוכח המהומה הכללית, שבה "שׁוּב אַבָּא אֶבֶן / נָשָׁא נְאוּם הִסְטוֹרִי", היא מנסה להתעשת, גוערת בעצמה על מבוכתה ובהלתה, וממליצה על חזרה לספרים ועל יציאה מעמק הבכא; אך כל זה נותר ללא מענה. בטון אירוני, מתחמק, משלימה הדוברת עם חוסר האונים שלה להגיב, ובדומה לויזלטיר בשירו היא דוחה את ההתמודדות לעתיד אירוני של "לַשָּׁנָה הַבָּאָה / בִּירוּשָׁלַיִם" (שם).

בסתו 1970 פרסם עמוס עוז לראשונה את הנובלה "אהבה מאוחרת" שבה, באמצעות מונולוג של מרצה הסתדרותי זקן, הוא תקף את תחושת הגדלות והניפוח שאחזה במדיניות הישראלית שלאחר 1967 וניבא ליהדות רוסיה, ואחר כך גם לישראל, סוף אפוקליפטי איום. אלא שביקורת זו מובאת בקולו של זקן גרוטסקי המציג עצמו כמי שדעתו עדיין אינה מתפוררת (עוז 1971, 11), ועם זאת דבריו חסרי יסוד. ובעיקר זהו דיבור של מי שאיחר את המועד, וככל שדבריו נאמרים מתוך אהבה הרי שאהבתו – הפרטית והלאומית – היא אהבה מאוחרת, לא בזמנה; לכן גם תוקפה המוסרי והפוליטי מעורער, והיא נעה באזור דמדומים אמביוו־לנטי שמגביל מראש את מידת הרלוונטיות הפוליטית שלה.

דוגמה אופיינית לא פחות היא הנובלה בתחילת קיץ 1970, שפרסם א.ב. יהושע, לראשונה בערב פסח 1971 (יהושע 1972), ואשר מעמידה במרכזה מורה זקן, אב, שבנו היחיד, איש אקדמיה, שב מארצות־הברית עם אשתו ובנו ומגויס לשירות מילואים. בעת שהותו בבית הספר התיכון שבו הוא מלמד תנ"ך, ושבו הוא נאבק על מקומו לאחר שכבר נדרש לצאת לגמלאות, מקבל האב הודעה על נפילת בנו בגבול הירדן. ההודעה מפיחה בו רוח חיים, מרוממת את מעמדו הירוד בין כותלי בית הספר, והוא שוקע בעלילת גבורה שבה הוא עומד למלא תפקיד מרכזי כאב שכול. יהושע משתמש בדפוס הידוע של סיפור העקידה ככלי ביקורתי, אשר אמור לחשוף את האופי האמיתי של הקרבת הקורבנות במלחמות ישראל. מי שראויים לגינוי הם בני הדור העוקד, המשתמשים בבניהם כבאמצעי לסיפוק מטרות לאומיות שלמענן הם מוכנים להקריב את דור הבנים. המטרות הלאומיות נחשפות בסופו של דבר כאינטרס פרטי של האב הזקן. כנגדן נוקט הסיפור עמדה מוסרית־הומניסטית המומחשת במשל של סיפור העקידה, וכופרת בצדקתה של הקרבת חיי אדם למען מטרות לאומיות.

אלא שביקורת מוסרית אוניברסלית זו מתפתחת בסיפור לכיוון בלתי צפוי. האב, כך מתברר, הוטעה, ולמעשה בנו יחידו לא נפגע; האב

1966 ויפוצץ 14 בתים. 20 > דוד בן־גוריון מודיע במכתב לשרי הממשלה כי לא ייענה להזמנה לחזות במצעד צה"ל ביום העצמאות בחיפה, משום שאינו רוצה לתת את ידו לחרם שהטיל ראש הממשלה, לוי אשכול, על ירושלים. 28 > הוועד היהודי־ערבי לביטול הממשל הצבאי קורא להיאבק נגד פגיעה בזכויות האזרחים הערבים במדינה.
+ העולם הזה תוקף בסדרת כתבות את ההסתדרות ומאשימה בהסתאבות, חוסר יעילות, ניצול וניהול כושל. > אורי אבנרי נפגש עם "מנהיג ערבי – אישיות מרכזית באחת מארצות המרחב". > בקשת דיון בהנחיית אהרן אמיר על מיקום ישראל במרחב. אמיר מציג את ישראל כלב האזור ומניח "שבתוך שנים מספר יושג מצב של שלום פורמלי".

מאי 1 > הפגנות סוערות באשדוד ובדימונה במהלך תהלוכת 1 במאי במחאה על האבטלה. המפגינים שורפים את הדגל האדום. 5 > סטודנטים מפגינים בירושלים נגד ביקורו באוניברסיטה של קונארד אדנאואר, קנצלר גרמניה לשעבר. ההפגנה מפוזרת באלימות רבה. למחרת יפגינו הסטודנטים מול משרד ראש הממשלה במחאה על אלימות השוטרים. אתגר מבקר את התפקיד שמילאה הנהלת האוניברסיטה בפיזור ההפגנות, "בלי שתתיימר אף להעמיד פנים של טוענת ונאבקת לחופש אקדמי". 10 > שני חיילים נהרגים בתקרית אש עם כוחות ירדניים. 12 > נחתם הסכם לסיוע כלכלי בין גרמניה לישראל. 17 > הוועידה הראשונה של רפ"י נפתחת בנאומים של בן־גוריון ושמעון פרס, על הבמה הסיסמה "ממעמד לעם". 18 > אשכול מגיב על פרסום ראשון של תמונת הכור הגרעיני בדימונה בעיתונות העולמית: "בישראל אין נשק גרעיני והיא לא תהיה הראשונה להכניסו לאזור".
+ משבר הולך וגובר בתעסוקה, במיוחד בעיירות הפיתוח, כתוצאה ממדיניות המיתון של הממשלה. > שלישיית הגשש החיוור יוצאת בתוכנית שנייה.

יוני 3 > התזמורת הפילהרמונית מחליטה להסיר את החרם על נגינת יצירותיהם של ריכרד ואגנר וריכרד שטראוס. 17 > העולם הזה עורך משפט ציבורי למשטרה בעקבות אלימות שוטרים בפיזור הפגנות. קול ישראל מסרב לפרסם מודעה בתשלום על האירוע. 27 > קבוצת האופוזיציה בתנועת החרות, "הגוש החופשי", בראשות שמואל תמיר ואליעזר שוסטק, מנצחת בהצבעות ראשונות בוועידת התנועה השמינית. למחרת יקרא אהוד אולמרט לבגין להתפטר. על רקע התלהטות הרוחות והקרע המעמיק יודיע בגין על החלטתו לפרוש, החלטה שתטה את הכף לטובת ההנהגה הוותיקה, והאופוזיציה תפסיד בהצבעה מכרעת. ההנהגה הוותיקה תיאבק נגד "המורדים" ותתבע כמה מהם לדין בבית הדין של התנועה. 26 > "צעדת שלום" של אייבי נתן מרמלה לירושלים "במטרה לשכנע את העולם שישראל רוצה שלום". 30 > נשיא המדינה, זלמן שז"ר, מגיע בלוויית הסופרים חיים הזז וש"י עגנון לשדה בוקר לברך את דוד בן־גוריון במלאת לו שמונים.
+ היריד הבינלאומי השלישי בגני התערוכה. > תיאטרון זוית פותח את העונה עם הו, הימים הטובים, מאת סמואל בקט. > פולמוס במאזניים בין ברוך קורצווייל לעמוס עוז על המחויבות של הספרות הישראלית למורשת של הספרות העברית והיהודית. עמוס עוז: "מסרב אני לעמוד עמידה של התבטלות עקרונית". > מצפן מכתיר את ההפגנות האנטי גרמניות כצבועות ומציע להפנות אותן "כנגד הממשלה וחבורת המלווים חסרי האופי... של אדנאואר". > ד"ר שלמה אבינרי תוהה במאזניים באיזו מידה פתרה מדינת ישראל את בעיית הקיום של העם היהודי. "אם יש מקום בו ההוויה הקולקטיבית מועמדת בסימן של איום ממשי ומתמיד לכיליון פיסי הרי זה דווקא במדינת ישראל". > תערוכת אמנות ותנועה מציגה אמנות אופטית וקינטית במוזיאון תל־אביב. > אדם הוא אדם, מאת ברטולד ברכט, בתיאטרון האהל.

יולי 7 > איסר הראל תוקף את ראש הממשלה, לוי אשכול, בטענה כי אינו שולט ואינו מבצע את החלטותיו שלו. 8 > גרשון שוקן יוצא נגד ניסיון הממשלה לקבוע סמכות עליונה שתפקח על פרסום ידיעות בעיתון, לאחר שהארץ פרסם את דבר פגישת ראש הממשלה עם השאח האיראני: "העיתונות הישראלית שלעתים נהגה באדישות ובפייסנות יתר תדע להגן על זכויותיה ועל זכות האזרח הישראלי לעיתונות חופשית". 10 > בעקבות הדלפות, הממשלה מפרסמת צו האוסר על

'באור חדש', רומן מאת עטאללה מנצור, הוצאת קרני, תל־אביב.

אף מובל אל היחידה של בנו כדי לפגוש בו ולהיווכח בעליל שבנו בריא ושלם. סיפור העקידה, שגויס לטובת המעשה הביקורתי ההומניסטי, אכן פועל ככלי ביקורתי חריף ביותר נגד האב שמיהר לתפוס את עמדת הגיבור השכול, ואף להפיק ממנה תועלת. אבל התוספת הסיפורית, שלפיה הבן לא נהרג (שעומדת בתואם עם סיפור העקידה המקראי המקורי, הלא־הומניסטי), מנוגדת לשימוש המקובל בסיפור העקידה – בטקסטים שמעמידים ביקורת הומניסטית כנגד העקידות המתרחשות בפועל ובכך מתערפלת האלגוריה ההומניסטית של הנובלה. שכן, סיפור זה יכול להיות ביקורתי רק משום שיש לו מעמד ייצוגי – כלומר, סיפורו של האב נתפס כמייצג מצב עניינים כללי; ובמובן זה אנו קוראים אותו קריאה אלגורית, כמייצג מוסכמות רווחות בתרבות הישראלית. אבל בקריאה אלגורית זו כרוך גם מיניה וביה מימד גרוטסקי ונלעג, עד כדי כך שהמעמד הייצוגי של הסיפור, למרות הביקורתיות שבו, וגם בגללה, מתייצב כנלעג. כלומר, הביקורת על מי שעשה מעשה רע נהיית גם ביקורת על מי שעשה מעשה מגוחך. מצד אחד, חייל ישראלי נהרג ויש מי שמפיק ממותו רווחים. אבל מצד אחר ברור, שהמתאבל מתאבל בטעות. יהושע מנסח סיפור עקידה גרוטסקי, שבאמצעותו הוא מטיל ספק בסמכותו של סיפור העקידה האלגורי ומערער על התאמתו כאמצעי לשיפוט מוסרי הומניסטי של מצב העניינים.

כשכתב ויזלטיר על האפשרות האפוקליפטית, שלפיה כתוצאה ממעשינו הפוליטיים בהווה ירושלים תיחרב, הוא הרחיק את האסון שכמו לא התרחש עדיין – למרות שהוא ממקם אותו כתוצר ישיר של הווה הרה אסון, שכבר מתרחש. אבל בצד הדחייה לעתיד בולטים לא פחות מאמצי הדחייה של אירועי העבר. המלחמה נתפסת כמטרד, כזיכרון שיש להתמודד עם זוועותיו – אבל תמיד כזיכרון או כשכחה. שיח ספרותי שלם שהתפתח אחרי 1967, כהתמודדות עם זיכרון המלחמה, העמיד במרכזו את העלילה הנפשית של ההדרחקה וההיזכרות. כך, למשל, סיפורו של אברהם רז, "שעות הקבלה של פרופ' ק. ג. זליגמן" (רז [1968] 1977, 125–144). זהו סיפורו של לוחם במלחמת 1967, שביקוריו האובססיביים באתר הקרבות של ארמון הנציב בירושלים מונעים ממנו להיפגש עם מורו באוניברסיטה ולהשלים את העבודה הסמינריונית, שתאפשר לו לחזור לסדר חייו הנורמליים. אבל סדרה של עיכובים מונעת ממנו את מימוש מטרתו. הוא שב ומתחמק מן הדיאלוג שמנסה לכפות עליו אלמנת לוחם ערבי המבקשת לברר את גורל בעלה בקרב. ההתמודדות עם תוצאות המלחמה חוזרת ונדחית. כמו גם בשירו של דן פגיס מ־1968, "עשרים שנה בגיא", שבו ההרוגים של 1948 מתבוננים עתה, לאחר מלחמת 1967, מתוך המשוריינים שבשולי הדרך לירושלים ומשלימים עם מחיקת המלחמה ההיא: "נוֹסְעִים חֲדָשִׁים חוֹלְפִים עַל פָּנֵינוּ / לִשְׁכֹּחַ מִלְחָמָה אַחֶרֶת / הֲרוּגִים אֲחֵרִים, מְהִירִים מֵאִתָּנוּ" (פגיס 1991, 155).

מצד אחד, הכרה ברציפות ההיסטורית; מצד אחר, דחייתה וחרדה ממנה. הצורה הספרותית מודיעה אחרי 1967 על אוזלת ידה ועל חוסר הרלוונטיות שלה. היא מציעה פתרונות של התרכזות בדינמיקה של שכחה, של הדרחקה, של התעלמות, אבל גם ממליצה במפורש על דחייה, הן של פעולת הייצוג – המעשה הספרותי, והן של מושא הייצוג – התגובות למלחמה. שורת הדחיות והסטיות הלכה והצטרפה לקול מרכזי, שהלך והתגבש לקול ספרותי קאנוני שיצר השיח הישראלי על הכיבוש. בשירו "טיוטה", אישר אז דוד אבידן את עמדת השהיה ודחייה זו, שרק מבליטה את ארעיות הייצוג. תוך השלמה אירונית ממליץ השיר על ויתור ועל הרמת ידיים של הספרות, לנוכח המציאות שלאחר 1967, ובדומה להמלצתו האירונית של עמוס עוז על חילופי תפקידים בין אנשי הספרות לבדרנים, הצביע אבידן על מעמדו העולה של הטקסט הפופולרי (אבידן 1973, 53):

דָּוִד עוֹקֵד אֶת מָשִׁיחַ
וּמְעַבֵּב אֶת הַגְּאוּלָה.

עֲקֵדַת יִצְחָק
פְּעֲלַת־הַסָּחָה,
הַצָּתָה מֻקְדֶּמֶת.

הַצְּלִיבָה
חֲזָרָה־כְּלָלִית,
הַצָּתָה מְאֻחֶרֶת,
עִבּוּד לְמַחֲזֶמֶר.

יֵשׁוּ כָּפַיל־עֶלְיוֹן.

חנן חֶבר – החוג לתורת הספרות הכללית, אוניברסיטת תל־אביב

1966 העיתונים לדווח על קיומם של דיונים ותוכנם בוועדת השרים לענייני ביטחון. על פי הצו כל דיווח שכזה ייחשב כעבירה של ריגול חמור. הצו נסמך על חוק לתיקון דיני עונשין (ביטחון המדינה). *12* > גילוי דעת של פרופסורים ומרצים, המתפרסם בעיתונות, קורא למנוע את התפשטות הנשק הגרעיני למזרח התיכון. *14* > נחנך אולם הקולנוע הסינרמה בתל־אביב. *15* > בעקבות פרסום נתונים דמוגרפיים על האוכלוסייה בישראל קובל שבתי טבת מעל דפי הארץ כי "ישראל מקבלת ציביון אוריינטלי" ומביע חשש לקיום תרבות המערב בישראל.
+ סימפוזיון משותף למק"י ולמפד"ל, מביא את משה סנה "להכריז" על קו חדש של מתינות ביחס לדת. > סדרת רשימות סיכום של נתן זך בהארץ על הספרות הישראלית בשנות החמישים והשישים. > דברים, ספר שירים ראשון ליונה וולך. > נידוני אלטונה של ז'.פ. סארטר בתיאטרון זוית. > מקום אחר, רומן מחיי הקיבוץ, מאת עמוס עוז. > הרעב והצמא, מאת יונסקו, בתיאטרון האהל עם יוסי בנאי.

'שושנת רוחות, שירים', מאת חיים גורי, הקיבוץ המאוחד, תל־אביב.

אוגוסט *13* > דוד בן־גוריון נפגש עם נציגי מפא"י לכנס הידברות בין רפ"י למפא"י. מתנה את האיחוד מחדש בתביעה "למשטר אמת וצדק". *15* > כנס יסוד ל"ועד הפעולה לערביי ישראל למען ישראל", ועד פעולה הפועל בחסות הממשלה. *16* > טייס עיראקי עורק לישראל עם מטוסו, מיג 21. *30* > נחנך משכן הכנסת החדש בירושלים.
+ סימפוזיון של אגודת הסופרים מפגיש סופרים ישראלים עם סופרים יהודים מאנגליה לדיון במהות היהודית של היצירה הספרותית. אהרן אמיר יוצא נגד עצם האפשרות של נושא הדיונים: "הסימפוזיון זומן על בסיס שאין לו שחר". > בטחון ישראל בעבר בהווה ובעתיד, מאת איש מערכת הביטחון, ישראל בר. המרגל שמת בכלאו כתב קטגוריה כנגד מדיניותו של בן־גוריון, שלדעתו בגד במשנת הציונות ההומנית. > חימו מלך ירושלים, רומן על מלחמת השחרור מאת יורם קניוק. > קובץ מאמרים של ד"ר עדי צמח, הלביא המסתתר, תוקף את התפיסה המסורתית הרואה בביאליק משורר לאומי ומציע קריאה אסתטית עמוקה הרואה בלאומיות "שכבה דקה בשיריו".

ספטמבר *4* > ד"ר נחום גולדמן תוקף את העיתונות הישראלית על כך שהיא מעדיפה דברי ביקורת על דברי הערכה, ומשליטה אימה על הציבור ומנהיגיו. מבקר גם את הצביעות ביחס לגרמניה מצד עסקנים מפלגתיים היוצאים נגד דו־קיום ומגע עם הגרמנים, ובה בעת נהנים מכספי השילומים. *7* > לוי אשכול מגלה עניין בתוכנית לכריית תעלה בין אילת לאשדוד שתחליף את תעלת סואץ. *10* > בן־גוריון בכינוס הידברות נוסף בין רפ"י למפא"י: "לא יהיה איחוד בתנועת הפועלים אם לא ייעקר משטר הרמייה והפחד השורר במדינה... בכל מקום ובכל מדינה יש שודדים ורמאים אבל לא בצמרת כפי שאצלנו". > חיים הזז כותב במעריב על "סכנת הלבנטיניזם. עלינו לנסות ולהביא לעדות המזרח את התרבות האירופאית, איננו יכולים להפוך לעם מזרחי... עברנו דרך של אלפיים שנה עד שנעשינו לחטיבה אירופאית־יהודית, אי אפשר עכשיו להחזיר את הגלגל לאחור ולקבל את תרבות תימן, מרוקו ועיראק". *14* > תלונות ברב־שיח במשא על ישראלים המתלוננים על המציאות הישראלית החדשה עד שהיא "מלאה במריריות, בתלונה, בציניות וביקורת עצמה ודומה שפסקה בה האהבה לנוף ולאנשים". > מוזיאון ישראל מחליט לקרוא לספרייה במוזיאון על שם תורם גרמני. ההחלטה תעורר ויכוח ציבורי והתנגדות. בהתערבות אשכול וארן יסכים התורם להסיר את שמו.
+ ועדת השירותים הציבוריים של הכנסת דנה בשאלת היעלמות ילדי תימן בשנות החמישים. הוועדה הציבורית לגילוי ילדי תימן תקרא בעצרת בראש העין (3.10) להקמת ועדת חקירה עצמאית במקום ועדת הכנסת. בעצרת יועלו טענות על חטיפת נשים תימניות נשואות, שהובאו לקיבוצים וחיו שם בניגוד לרצונן. המסקנות יינתנו שנה מאוחר יותר. > תערוכת יחיד ראשונה של יהושע נוישטיין בגלריה רנה, ירושלים. > פורטונה, סרטו של מנחם גולן, בבתי הקולנוע.

אוקטובר *12* > מינהל מקרקעי ישראל הורס כפר ערבי נטוש בגליל, כחלק מפעילות הנמשכת כל השנה להריסת כפרים נטושים בכל רחבי הארץ (ביניהם סטאף ונבי רובין). בינואר 1967 ייהרס הכפר בסה בגליל ובסמוך לו תיבנה העיירה